

Innhold

Søk – og finn	3
Verdenserklæringen om arkiver.....	4
Hva er arkiv?	4
Hvorfor arkiver?	5
Forutsetning for demokrati	5
Sikre og troverdige kilder	7
Transparens og innsyn.....	9
Effektivitet	10
Kilde til forskning.....	10
Kulturarv og identitet	11
Hva arkiveres?	12
Det norske arkivlandskapet.....	13
Bli en arkivbruker	17
Finn arkivet.....	18
Innsyn – og ikke	21
Oppgi kilder	21
Hvordan referere til arkiv?	22
Husk bildekreditering – og sjekk rettigheter	23
Kort oppsummert	28
Referanser	28
Lover, forskrifter og utredninger.....	28
Litteratur.....	29
Sluttnoter	30

Finn gullet

Arkivenes hva, hvorfor og hvordan

Tekst: Heidi Meen, Vestfoldarkivet / Vestfoldmuseene IKS

Folk flest assosierer gjerne arkiv med gamle papirer, mørke loft og støvete kjellere. Ofte skimtes også ordet *kjedelig* under støvet. Ikke så rart da, kanskje, at arkiv ikke er så langt fremme i folks bevissthet, eller at politikere ikke skriver inn arkiv i sine valgprogram?

Jo, det er litt rart.

Målet med denne artikkelen er å vise hvorfor arkiv fortjener en plass i bevisstheten til flere av oss – både de folkevalgte og de som velger – og gjerne også i mediebildet. Og uansett om du skulle ha en viss kjennskap til arkiv fra før, skader det neppe å blåse litt støv av hva arkiv er, og hvorfor vi trenger det.

Spoiler alert: Arkiv handler om rettssikkerhet, demokrati, effektiv forvaltning og kulturarv. Det handler om vår felles og uredigerte hukommelse. Om betydningen av autentiske kilder. Om dokumentasjon som kan fortelle oss hva som faktisk skjedde, hvilke beslutninger som ble tatt – og på hvilket grunnlag. Men også om en stor dose spenning, forundring og identitet.

Målet med artikkelen er også å vise hvor og hvordan man kan finne frem til disse arkivene. Noe av poenget er nemlig at de skal være tilgjengelige – for deg, meg og fremtidige generasjoner.

SØK OG FINN: Denne artikkelen kan kanskje ikke hjelpe deg å finne hval, som denne mannen speidet etter, men den kan hjelpe deg å finne arkiver om alt fra hvalfangst til deg selv – og vise hvorfor arkiv og dokumentasjonsforvaltning er relevant og viktig for oss alle. Dette bildet fra brua på en hvalbåt er tatt i Antarktis på 1940-tallet. FOTO: Hakon Mielche, Hvalfangstmuseets samling

Søk – og finn

I våre dager er det mye arkivmateriale å finne på nettet. Bare ta kirkebøker, et uvurderlig kildemateriale for blant andre slektsforskere, historikere og folkeminnegranskere. I dag er disse kildene stort sett lagt ut på Digitalarkivet, og med det er millioner av personposter fra kirkebøkene søkbare. Absolutt alt er likevel ikke tilgjengelig. Enkelte registrerte kirkebøker kan ikke publiseres som søkbare data på grunn av for dårlige metadata (data om data), noe som for eksempel vil si informasjon om når, hvor og av hvem kilden ble skapt. Noe informasjon er dessuten taushetsbelagt og kan derfor ikke legges åpent ut på nettet.

Også når det gjelder annet arkivmateriale er det viktig å være klar over at alt faktisk ikke er bare et lite nettsøk unna. Til tross for innsatsen som i en årrekke har blitt lagt ned for å digitisere (som noen kaller prosessen med å konvertere informasjon til et digitalt format) arkivmateriale rundt om i landet, er det enn så lenge bare toppen av isfjellet som er mulig å studere digitalt. Noen ganger må du derfor oppsøke – eller i det minste kontakte – et fysisk arkiv for å finne frem til skattene. Kanskje må du også være litt detektiv. Da kan det være en fordel for eksempel å vite hvor du skal henvende deg, hva du skal søke etter, og hvordan du skal lese de digitale katalogene du finner.

Mitt eget første møte med arkivmateriale var på ungdomsskolen. Inspirert av farmors interesse for slekt og gamledager tok jeg valgfaget *lokalhistorie og slektsgranskning* – uten noen anelse om at jeg et par tiår senere skulle bli historiker. Dette var på åttitallet, før noe som helst av kilder var digitalt tilgjengelig, så farmor og jeg måtte besøke biblioteket i Skien for å studere kirkebøker på mikrofilm.

Store norske leksikon forklarer at mikrofilm var «en finkornet svart-hvitt film med høy oppløsningsevne for nedfotografering av arkivmateriale. Vanligvis ble 16 mm eller 35 mm rullefilm og forminskler på mellom 1:15 og 1:45 brukt. [...] Det fremkalte bildet kunne forstørres i et projeksjonsapparat eller forstørres og kopieres til vanlige papirkopier». Det hele fungerte slik at vi monterte filmrullen i en maskin som hadde en skjerm på størrelse med en bærbar PC i dag, og så måtte vi manuelt sveive (eller var det kanskje en knapp å trykke på) oss gjennom bildet som da ble vist – side opp og side ned med kornete og lett vibrerende håndskrift gled forbi foran øynene våre. Målet var å finne igjen noen av slektingene våre, det vil si finne datoer for når de var født, gift eller døde. Stort mer ante vi ikke at vi kunne finne ut om våre forgjengere. Det jeg husker best fra besøket, er at vi – etter å ha stirret oss igjennom rull på rull i noen timer – sjanglet sjøsyke og småfnisete ut igjen. Det kan hende det var derfor det ble med det ene besøket. Men det kan også hende at et arkivfrø ble sådd allerede da. Det spirer i alle fall nå – og jeg håper selvsagt at denne artikkelen kan bidra til å så noen flere arkivfrø rundt om.

Resultatet av selv å kjenne til arkivenes hva, hvor og hvordan – og eventuelt bli en bevisst arkivbruker – er at du kan finne både historisk gull og rettighetsdokumentasjon. Du kan komme over kilder til akademiske oppgaver eller avhandlinger, inspirasjon til romaner eller andre manus, eller utfyllende informasjon om det levde livet bak navnene og årstallene til dine forgjengere.

PS: Du kan jo holde denne kunnskapen for deg selv dersom du vil imponere andre i ulike settinger – enten det er i faglig sammenheng eller i selskapslivet. (Men ikke se bort fra at du imponerer enda mer om du deler kunnskapen videre.)

Verdenserklæringen om arkiver

I september 2010 vedtok den internasjonale arkivorganisasjonen *The International Council on Archives* (ICA) sin «Universal Declaration on Archives». Erklæringen, som ble godkjent av UNESCO i november året etter, er en prinsipputtalelse om arkiv og slår blant annet fast den viktige samfunnsrollen til arkivene.

Verdenserklæringen om arkiver gir oss en pekepinn (eller egentlig mange) på hvorfor arkiv er viktig:

Arkiver dokumenterer beslutninger, handlinger og minner. Arkiver er en unik og uerstattelig arv som overføres fra generasjon til generasjon. Arkiver forvaltes fra de blir til, for å bevare deres verdi og meningsinnhold. De er autoritative informasjonskilder som understøtter pålitelige og transparente administrative prosesser. De spiller en vesentlig rolle i samfunnsutviklingen ved at de sikrer og bidrar til individets og fellesskapets hukommelse. Åpen tilgang til arkiver beriker kunnskapen om samfunnet, fremmer demokrati, beskytter innbyggernes rettigheter og bedrer livskvaliteten. (Asnes, 2014)

Hva er arkiv?

Det norske ordet *arkiv* stammer fra det latinske ordet *archivum*, som igjen kommer fra gresk *arkheion* – magistratens bolig, der viktige statsdokumenter ble oppbevart. Men et arkiv er ikke bare et sted, et rom eller en institusjon der man oppbevarer papirer. Arkiver er faktisk heller ikke bare papirer. I dag er tvert imot mesteparten av den dokumentasjonen som skapes og skal bevares for ettertiden, digital. Den er med andre ord data. Det er derfor utvalget som skulle forberede en ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver, kalte rapporten sin *Fra kalveskinn til datasjø* (NOU 2019: 9).

Arkiv-ordet

Arkivverket skriver på sin nettside at ordet *arkiv* i norsk dagligtale brukes i fem ulike betydninger:¹

1. dokumenter som blir til som ledd i en virksomhet (informasjonsinnhold og metadata)
2. oppbevaringssted for papirarkiver (bygning, magasin og rom)
3. sakarkivsystem (Noark-system)
4. organisatorisk enhet som utfører oppgaver knyttet til arkivet i en virksomhet (arkivtjeneste)
5. organisatorisk enhet for langtidsbevaring av arkiver (arkivdepot eller arkivinstitusjon)

I NOU-en fra 2019 peker arkivlovutvalget på at den eksisterende arkivloven bruker ordet *arkiv* i en videre betydning enn ellers i samfunnet. Arkivloven av 1992 (som trådte i kraft i 1999) definerer arkiv som «dokument som vert til som lekk i ei verksemd» (§ 2b), altså som i punkt 1 over. I allmennspråket forstås arkiv gjerne som noe som er ferdig og avsluttet, men i arkivloven brukes ordet om dokumenter *i alle faser*: Fra det blir skapt og er i bruk i en virksomhet, til det blir overført til brukes og gjenbrukes kontinuerlig, og premissene for langtidsbevaringen legges allerede når systemer anskaffes og arbeidsprosesser defineres», skriver arkivlovutvalget i sin rapport.

Den nåværende arkivloven ble skrevet før digitalisering og bruk av data ble vanlig. Den gang papiret fortsatt rådde. Arkivbegrepet dekker derfor alt fra middelalder-diplomer til informasjon som inngår i dagens digitale og maskinelle virksomhetsprosesser. Dette siste er ikke nødvendigvis åpenbart for en leser uten tilstrekkelig forhåndskunnskap, mente utvalget. Som nevnt assosierer folk flest arkiv med noe som er ferdig og avsluttet. Med «maskinelle virksomhetsprosesser» er det derimot også snakk om data som skapes i dag og fortsatt er i bruk. For å gi leserne like og hensiktsmessige assosiasjoner, uavhengig av yrkesfaglig bakgrunn, ville utvalget derfor oppdatere sentrale begreper.

Dokumentasjon

Arkivlovutvalget valgte derfor begrepene *dokumentasjon* og *arkiver*, ikke *dokument* og *arkiv*.

Dokumentasjon ble definert som «informasjon som løpende bekrefter hvordan en virksomhet, organisasjon eller person har handlet, utøvd myndighet eller utført tjenester og andre oppgaver. Dette omfatter blant annet prosesser, beslutninger, handlinger med rettslige virkninger, samt vesentlige hendelser og forhold». Det å dokumentere er da å sørge for dokumentasjon.

Arkiver ble definert som dokumentasjon som langtidsbevares for formål som nevnt i lovens § 1. Mens en *arkivinstitusjon* ble definert som en virksomhet med hovedformål å ta vare på og gjøre tilgjengelig arkiver omfattet av loven.

Unikt og uerstattelig

Mens du stort sett kan få tak i de samme bøkene enten du besøker et bibliotek i Sandefjord eller Tromsø, er det ikke slik når det kommer til arkiv. Med mindre det aktuelle arkivmaterialet er skannet og lagt ut digitalt, finner du nemlig ikke det samme arkivet mer enn ett sted. Skal du få tilgang til et arkiv, må du derfor stort sett kontakte den arkivinstitusjonen som oppbevarer det konkrete arkivet.

Opphavet i én virksomhet er det som «kjennetegner arkiv og skiller dem fra andre former av informasjon», skriver Anneli Sundquist og Bjørn Bering i artikkelen om arkiv på snl.no. Videre skriver de: «Dokumentene i et arkiv er teknologiavhengige. De kan foreligge på ulike informasjonsbærere og i ulike formater: lesbar tekst på papir, digitalt materiale i databaser, kart, tegninger, foto, film, lydopptak med mer. De er derimot avhengige av arkivskaperens karakter, mandater, oppgaver og aktiviteter. De får sin betydning av de kontekstuelle sammenhengene de er oppstått i, og som de utgjør én del av, og av relasjonene til de øvrige dokumentene i arkivet.» (snl.no/arkiv)

Vi kan derfor heller ikke erstatte et tapt arkiv ett sted med innlån av et arkiv fra et annet sted. Uansett hvilke definisjoner den kommende loven ender opp med å bruke, vil arkivmateriale fortsette å være unikt og uerstattelig.

Hvorfor arkiver?

Se for deg et samfunn uten arkiver. Da ville du for eksempel ikke ha noe å slå i bordet med om en annen familie – som kanskje var større og sterkere enn deg – bestemte seg for å flytte inn i boligen din, selv om eiendommen hadde vært i din slekt i flere generasjoner og du hadde arvet den av besteforeldrene dine. Og kanskje ville en mulig ny arbeidsgiver ikke tro på at du faktisk hadde fullført den masteren du hadde svettet og slitt for. Eller hva om du og naboen fikk totalt forskjellig behandling i en klagesak eller byggesak bare fordi naboen tilfeldigvis kjente saksbehandleren – eller kanskje betalte henne litt ekstra – og ingen uansett kunne sjekke dette. Uten arkiv ville antagelig hele samfunnsutviklingen ha gått en god del tregere, i og med at kruttet hele tiden måtte finnes opp på nytt. (Akkurat dette er kanskje positivt, når man ser hvordan vi har stelt det til i dette gjennomindustrialiserte samfunnet.) Men du skal heller ikke se bort fra at det ville ha vært mange flere ulykker i arbeidslivet og samfunnet, for hvordan skulle man lære av de feilene man hadde gjort på for eksempel store tekniske anlegg, om ingenting var dokumentert og bevart? Og hvordan ville det ha gått om det ikke var notert noe sted verken hva slags blodtype eller sykdommer du eller barnet ditt måtte ha, og noe skjedde?

Forutsetning for demokrati

Samfunnet vårt er i økende grad et informasjonssamfunn, og kampen om å eie og styre informasjonen er tiltagende, skriver filosof Einar Øverenget i et essay med tittelen «Demos, kratos og

archeion – arkiv som forutsetning for demokrati» i den aller første utgaven av arkivtidsskriftet *Aksess* (Øverenget, 2022).

Videre skriver han at «selve tilstedeværelsen av et arkiv er et uvurderlig aktivum for et demokrati, ikke minst fordi det som kjennetegner fremveksten av antidemokratiske, autoritære og totalitære regimer, er forsøket på å redigere, omskrive eller slette historien for å beskytte makten mot borgernes innsyn».

Øverenget går også nærmere inn på hvorfor arkiv er en forutsetning for demokrati. Kort gjenfortalt betyr demokrati «folkestyre», som innebærer at folket bestemmer over seg selv. For å få dette til å fungere i praksis, velger vi representanter som tar beslutninger på våre vegne, og for å være sikre på at de vi har valgt, tar beslutninger på et riktig og rettferdig grunnlag, er det viktig med velfungerende arkiver.

I et annet essay i *Aksess* – «Arkivene og sannheten – demokratiets bærebjelke eller diktaturets håndlanger?» – skriver professor i statsvitenskap Bernt Hagtvet at museene og arkivene i Russland nå bygges om, finkjemmes og renses for «uheldige tanker» (Hagtvet, 2024). Samtidig gir Putin ut en ny lærebok i historie som er viet den autoriserte Russland-fortolkningen som skal gjelde nå. Hagtvet sammenligner dagens situasjon i Russland (og Kina) med George Orwells dystopiske roman *1984* fra 1949. Her er «sannheten» førsteprioritet for Storebror (øverste myndighet). Bokens hovedperson, arkivaren Winston, jobber i «Sannhetsministeriet» og har som oppgave å gjøre fortløpende endringer i arkivet når Storebror ser behov for å tilpasse dokumentasjonen til det virkelighetsbildet de ønsker å dokumentere. Terrenget tilpasses kartet, ikke motsatt.

Historien er alltid politisk, skriver Hagtvet. Fordi arkivene er del av samfunnets kollektive hukommelse, bør kriteriene for hva som skal samles inn, og hva som skal destrueres, være gjenstand for debatt og kritikk. Han vektlegger også at arkivene og museene havner i første rekke som demokratiske barrierer når informasjon blir brukt som virkemiddel i den kognitive krigføringen, for å endre hvordan målgruppen tenker og handler.

Et demokrati forutsetter at vi kan utveksle synspunkter i politiske valg og kanskje endre synspunkt på grunnlag av ny innsikt. Her spiller altså arkivene en viktig rolle.

Demokrati under jorda – et eksempel

I Vestfoldarkivet har vi en protokoll som kan minne oss alle om å ta demokratiet og ytringsfriheten på alvor. Da Tyskland okkuperte Norge i 1940, falt også det norske demokratiet. Alle partier bortsett fra Nasjonal Samling ble forbudt. Aviser og tidsskrifter ble sensurert, radiolytting ble forbudt, og høsten 1940 innhentet okkupasjonsmakten medlemslister og møtebøker fra politiske partier og foreninger. Tyskerne var spesielt interessert i arbeiderbevegelsens virksomhet før krigen, og med det begynte de også å interessere seg for arbeiderbevegelsens lokale parti- og ungdomsforeninger. Én av dem, Nøtterøy arbeiderungdomslag, klarte å lure okkupasjonsmakten.

De unge styrerepresentantene hadde fått snusen i hva som foregikk, og fikk i all hast laget en falsk protokoll med referater fra møter som aldri var blitt holdt, og med navn på personer som ikke eksisterte. Den ekte protokollen pakket de blant annet inn i en regnfrakk før de gravde den ned ved siden av et stort tre i skogen på Ravndal på Nøtterøy. Treet ble behørig merket, men det var likevel bare så vidt de fant igjen protokollen da freden kom. Det merkede treet var nemlig blitt hugget ned i løpet av krigsårene. Styret ga først opp letingen, men året etter fant de den heldigvis allikevel. Protokollen var da både fillete og vannskadet, men er i dag trygt forvart i Vestfoldarkivets magasin.

LURT UNNA: Under andre verdenskrig gravde Nøtterøy arbeiderungdomslag ned denne protokollen for å holde informasjonen unna okkupasjonsmakten. Protokollen bærer preg av å ha ligget nedgravd i noen år, men er i dag trygt bevart i Vestfoldarkivets magasin. Arkivet A-1344 – Pa 271 – Nøtterøy arbeiderungdomslag, Vestfoldarkivet. FOTO: Mekonnen Wolday, Vestfoldmuseene

Sikre og troverdige kilder

I verdenserklæringen om arkiver heter det at arkiver er «autorative informasjonskilder», noe som betyr at de kommer fra sikre og troverdige kilder. Dette betyr også at vi skal være sikre på at det som er bevart i et arkiv ikke er tuklet med, og at arkivet kan fortelle hva arkivskaperen har foretatt seg og hvorfor.

På snl.no/arkiv skriver Sundquist og Bering at arkiver, i tillegg til å ha et informasjonsinnhold, også utgjør et vitnesbyrd over hva som har skjedd: «Det er dette som gjør at arkivene kan brukes som bevis, som troverdige kilder, og bidra til ansvarlighet. Samtidig vil arkivene være en del av kulturarven og samfunnets kollektive hukommelse.»

Prinsippet om proveniens

Arkivtjenestens grunnleggende formål er å opprettholde de kontekstuelle relasjonene og sikre arkivenes informasjons- og dokumentasjonsverdi over tid. Her kommer den arkivfaglige rettesnoren *proveniensprinsippet* inn i bildet. *Proveniens* kommer av det latinske ordet *provenire*, som betyr «komme fra» eller «stamme fra». Proveniensprinsippet betegner det å holde dokumentene i opprinnelig orden, noe som for eksempel betyr at man ikke skal reorganisere arkivmaterialet i ettertid selv om man tenker at en annen orden ville ha vært mer logisk. Dokumentene skal bevares i den ordenen de hadde da de ble avlevert.

Kjernen i proveniensprinsippet er at hvert arkiv skal behandles som en avsluttet enhet, og prinsippet bygger på en kritikk av hvordan arkiveringen foregikk før. Proveniensprinsippet ble innført på slutten av 1800-tallet, og frem til da hadde det vært vanlig å (re)organisere dokumentene tematisk: *pertinensprinsippet*. Dette innebar at man brøt opp arkiver og reorganiserte dem, slik at materiale som omhandlet samme emne, ble samlet. Tanken var at man lettere skulle finne opplysninger om det man var interessert i, men systemet var vanskelig å gjennomføre. Ordningen av arkiver ble subjektiv og ofte ufullstendig, og ordningsarbeidet tok tid.ⁱⁱ

Den nye måten å forholde seg til arkiver på sikret en objektiv videreføring av innholdet i arkivene, noe som underbygger arkivets verdi som en sikker og troverdig kilde. Det nye prinsippet gjorde det også mulig å bruke registre, nøkler og journaler som redskaper for å finne frem i materialet.

I proveniensprinsippet vektlegges dokumentets verdi i seg selv; den plassen et dokument har i et arkiv ved danning, blir sett på som viktig. For å forstå innholdet i dokumentet kan det være viktig å vite hvilken plass dokumentet har i saksbehandlingen. Er det skrevet før eller etter en diskusjon eller et vedtak? Kanskje sier et annet dokument noe annet fordi det er skrevet etter at nye opplysninger har kommet til? Dokumentets plassering er derfor også viktig for at arkivet så godt som mulig skal fungere som dokumentasjon på arkivskaperens virksomhet.

Proveniens gjelder både arkivets indre og ytre orden, det vil si at arkiver verken skal deles opp eller slås sammen med andre arkiver. Dette betyr at selv om to etater eller kommuner slås sammen (noe som skjer støtt og stadig), skal ikke arkivene etter disse slås sammen til ett. Da må arkivene avsluttes, som det heter, og et nytt arkiv opprettes.

		PREVIOUS SERVICE:		
DEPARTMENT (HOW EMPLOYED)	GROUP	REPORT		REMARKS
		ABILITY	CONDUCT	
21/9-1/6		X	X	Flink matros, kvikk, intresert og arbeidsom. Ønskes ikke tilbake
		X		

UVENTET KONKLUSJON: Dette mannskapskortet er ett av mange tusen mannskapskort etter forhyring som oppbevares i Vestfoldarkivet. FOTO: Heidi Meen, Vestfoldarkivet

Transparens og innsyn

Arkivene «understøtter pålitelige og transparente administrative prosesser», står det også i verdenserklæringen om arkiver. Dette betyr at det som besluttes, og prosessene bak, skal dokumenteres – og at det skal være en gjennomsiktighet i det som blir gjort, noe som betyr at offentligheten kan få innsyn i de prosessene som fører til handling og vedtak.

Dette prinsippet er også forankret i Grunnlovens § 100, der det ikke bare står at ytringsfrihet bør finne sted, men også: «Enhver har rett til innsyn i statens og kommunenes dokumenter og til å følge forhandlingene i rettsmøter og folkevalgte organer. Det kan i lov fastsettes begrensninger i denne rett ut fra hensyn til personvern og av andre tungtveiende grunner. Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale.» Lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova) regulerer innsyn i dokumenter i offentlige virksomheter.

Nettopp en åpen og opplyst samtale er noe av grunnlaget for et velfungerende demokrati – og dette igjen krever at vi kan belegge uttalelsene våre med fakta, ikke med fiksjon. Med sosiale medier, ekkokamre, konspirasjonsteorier, «alternativ virkelighetsforståelse» (også kjent som *fake news*) og kunstig intelligens (som fort vekk kan hente sin kunnskap fra ikke-autoritative kilder), spiller derfor arkivene en større rolle i dag enn noen gang. Det samme gjelder åpenhetsprinsippet.

I 2023 foreslo regjeringen å endre offentlighetsloven. Forslaget gikk ut på å innføre et tillegg til § 14 første ledd, som handler om at et organ kan gjøre unntak fra innsyn for dokument som organet har utarbeidet for sin egen interne saksbehandling, skulle få et tillegg. Tillegget i loven skulle gi større adgang til å gjøre unntak fra innsyn i informasjonen i journalen om organinterne dokumenter. Forslaget innebar at for eksempel journalister ikke lenger ville ha anledning til å få full oversikt over hvilke interne dokumenter som finnes i en sak. De ville dermed mistet muligheten til å be om innsyn i disse dokumentene når forvaltningen ikke selv viste dem frem. De mange høringsuttalelsene fra presse, arkivinstitusjoner og andre viste en massiv motstand, og argumentene som gikk igjen, gikk ut på at dette ville true demokratiet.

«Åpenhet og innsyn bidrar til tillit til at beslutninger er fattet på rett måte, og at gale beslutninger kan oppdages og korrigeres», skrev gravejournalist og innsynseksperter Tarjei Leer-Salvesen i den forbindelse i teksten «Balladen om en neglisjert lov» på nettsiden til Aksess. Dette ville også i praksis bety at de mistet adgangen til en reell klageprosess, i og med de ikke engang ville visst at det fantes dokumenter å se. Pressens jobb som vaktbikkje forutsetter nettopp mulighet for innsyn i arkivene. Leer-Salvesen forklarer det slik:

Åpenhet om hvem som får offentlige kontrakter, og hvordan man legger premisser for anbudsprosesser, motvirker kameraderi og korrupsjon. Dette er forhold som har en stor samfunnsøkonomisk gevinst og fører til et bedre samfunn. Jeg som jobber som journalist, har stor nytte av å kunne lese interne dokumenter fra kommune og stat i en rekke saker jeg arbeider med. Hvis man mener en fri og kritisk presse henger sammen med en god samfunnsutvikling, bør man legge til rette for at også vi kan gjøre jobben vår.

Som en følge av høringsprosessen, ble lovendringen forkastet.

Effektivitet

Apropos å gjøre jobben sin: En annen viktig årsak til at arkiver skapes – også i privat virksomhet, der det ikke finnes noe lovkrav om å ha arkiv – er at et godt arkiv forenkler jobben. Du kan være mer effektiv om du relativt raskt kan finne tilbake til en beskrivelse av hvordan noe har blitt gjort, finne riktig dokumentasjon som skal sendes med lovpålagt rapportering til myndighetene, eller se hva som har blitt skrevet i en tidligere sammenheng. Du skjønner tegninga.

Tegninger er forresten også en viktig del av mange arkiver, spesielt tekniske tegninger innen industri og teknologiske virksomheter. Slike tegninger vil det være behov for å gå tilbake til og studere mange ganger, og da er det greit å vite hvor man finner dem – og hvilken versjon som er den nyeste og gjeldende.

«Arkiv i seg selv er ikke målet, men et middel for å oppnå ting vi tar som en selvfølge», står det i Arkivverkets veileder for arkivering og journalføring for offentlig sektor.ⁱⁱⁱ Her nevnes det også tre hovedårsaker til at vi tar vare på data, dokumenter og beslutninger. De samme argumentene gjelder om vi snakker om arkiver etter privat sektor. De tre årsakene er:

- effektivitet: å unngå dobbeltarbeid og kunne finne igjen, dele og gjenbruke tidligere arbeid
- rettsikkerhet, etterrettelighet og demokrati: å kunne bevise hva som har skjedd
- forskning og kulturarv: at ettertiden skal kunne bygge på våre erfaringer

Kilde til forskning

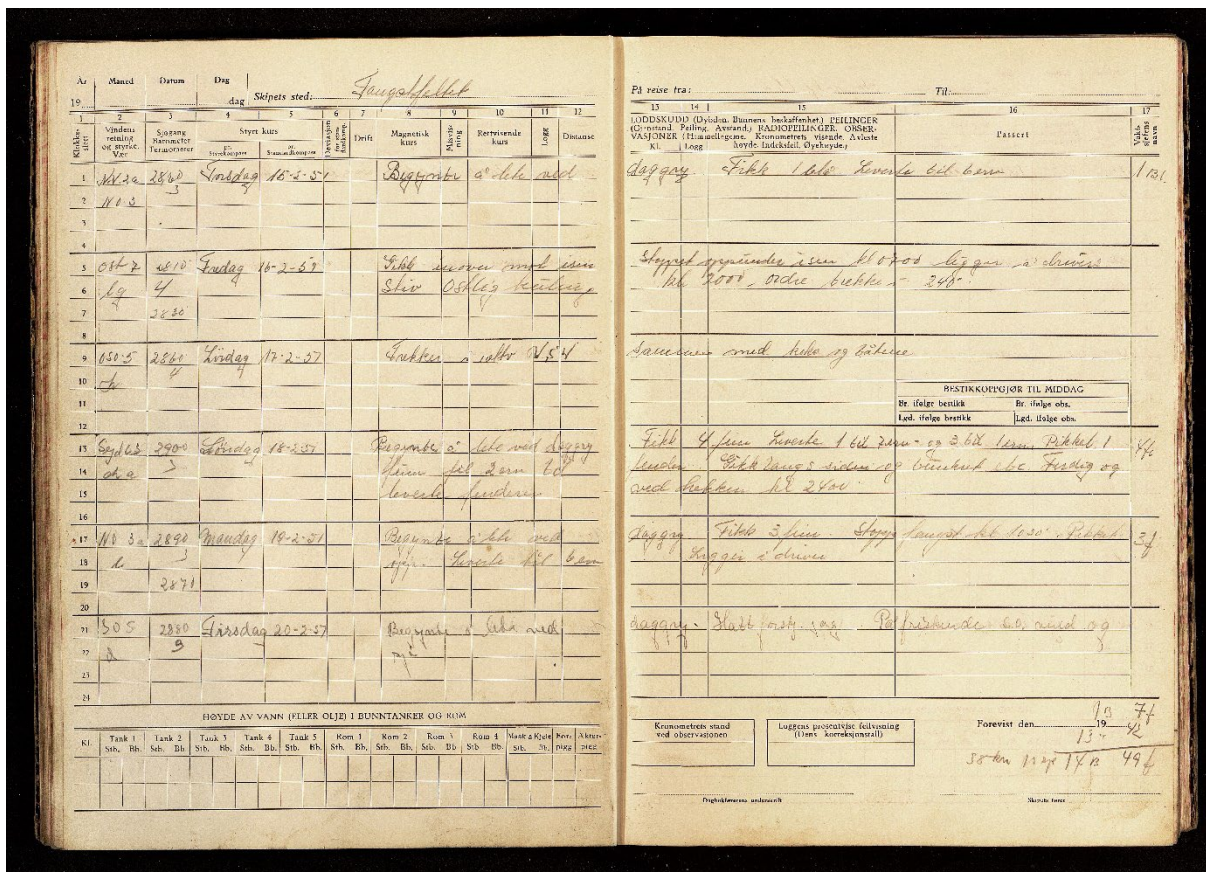
At arkiv er grunnlag for forskning, er et av de mange svarene på hvorfor arkiv er viktig. Arkiver bedrer kunnskapen om samfunnet, kan gi oss i kunnskap om fortidige hendelser og observasjoner, og kan være avgjørende for å kunne foreta empiriske studier. Typiske fag som baserer forskningen på arkivmateriale, er historie, samfunnsfag, medisin, geologi og meteorologi, men også på en rekke andre fagfelt kan arkiv spille en viktig rolle.

Hvilken interesse en kilde vil ha i fremtiden, kan vise seg å være noe helt annet enn det opprinnelige formålet. Dette fikk vi erfare i Vestfoldarkivet da vi i 2016 hadde besøk av forskerne Clive Wilkinson (England) og Mariela Vasques (Chile). De to var en del av stort internasjonalt nettverk av forskere og samarbeider med ulike klimaforskningsmiljøer verden over.

De gamle loggbøkene fra hvalfangstekspeidiser i Antarktis i siste halvdel av 1800- og store deler av 1900-tallet, inneholder detaljerte værobservasjoner. Kapteinene var pliktige til å dokumentere både værforhold og annet som skjedde om bord – ikke med tanke på klima, men likevel nyttig informasjon for dagens klimaforskning.

Takket være denne informasjonen kunne forskere i vår tid fylle ut bildet av situasjonen i et geografisk område i en tidsperiode det ellers ikke fantes detaljert kunnskap om. Skipsbøkene har siden blitt digitalisert og dataene matet inn i relevante baser, og har blant annet blitt brukt i arbeidet med å forutse fremtidens klima.

Dette eksempelet viser hvor vanskelig det er å vite hvilke kilder som vil etterspørres i fremtiden, og til hvilke formål, men også hvor viktige arkiver er.

FREMTIDIG FORSKNING: Da skipsfører Johannes Andreassen noterte posisjon, vind og sjøgang i skipsjournalen til hvalbåten «Gos VIII» 16. februar 1951, antok han garantert ikke at disse meteorologiske opplysningene mange år senere ville bli brukt i internasjonal klimaforskning. FOTO: Vestfoldarkivet

Kulturarv og identitet

Begrepet *kulturarv* forbindes gjerne med for eksempel gjenstander, bygninger og folkemusikk, men visste du at også arkiver er kulturarv? I 1992 opprettet UNESCO *Memory of the World*. Hensikten var å synliggjøre og redde kulturarven gjennom å løfte frem dokumenter som er unike og vesentlige kilder til den internasjonale, regionale og nasjonale historien. Det er også et mål å bidra til å gjøre denne dokumentarven tilgjengelig for flest mulig.

Det nasjonale registeret i Norge heter Norges dokumentarv.^{iv} Det første opptaket her var i 2012, da blant annet lepraarkivene i Bergen, den signerte utgaven av Grunnloven fra 17. mai 1814, Hovedavtalen av 1935, vaktjournalen fra Oscarsborg 9. april 1940 og radioopptak av fotballkampen mellom Norge og England i 1981 ble en del av listen. Dette året ble også Vestfoldmuseenes hvalfangstarkiver innlemmet.

Siden har det vært nominasjonsrunde annethvert år. Både privatpersoner, organisasjoner og institusjoner kan fremme søknader, mens en nasjonal komité avgjør hvilke dokumenter som blir innskrevet i registret. Innføringene er unike dokumenter som på hver sin måte representerer viktige personer eller hendelser i Norges historie.

Hva arkiveres?

I arkivsammenheng er det vanlig å skille mellom offentlige og private arkiver. Mens arkivloven pålegger alle offentlige organer å ha arkiv og sørge for at arkivet er en kvalitetssikret informasjonskilde både for samtiden og ettertiden, har ikke privat sektor samme arkiveringsplikt.

Det offentlige er underlagt lover og regler for dokumentasjon og bevaring av arkivmateriale. Arkivloven og arkivforskriftene skal sikre at bevaringsverdige arkiver ikke blir kassert, det vil si destruert. Forskriften omfatter kassasjons- og bevaringsbestemmelser både for statsforvaltningen og for kommuner og fylkeskommuner. Det er også utviklet en metodikk for arbeidet med bevaring og kassasjon. Formålet med bevaring av offentlig arkivmateriale er å sørge for at arkiver som har betydelig kulturell eller forskningsmessig verdi, eller som inneholder rettslig eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, blir bevart og gjort tilgjengelig for ettertiden, jf. arkivloven § 1.

Alle offentlige organer skal ha sin egen arkivplan. Arkivplanen er et planleggings- og styringsredskap for arkiv og dokumentasjonsforvaltning i offentlige organer. Bevaringsverdig materiale skal avleveres til et arkivdepot når organet som har skapt materialet (arkivskaper), ikke lenger bruker det i sin virksomhet.

I privat sektor og som privatperson står man derimot fritt til å ta vare på det man vil – eller å la være – etter at man har oppfylt pliktene sine etter regnskapslovgivning og annen særlovgivning. Hver enkelt bedrift, forening eller person bestemmer altså selv både om det skal skapes et arkiv i utgangspunktet, og om dette materialet skal tas vare på for ettertiden. Motivasjonen for å ta vare på dokumentasjon dreier seg da ofte om å finne tilbake til hva som er gjort eller bestemt. Men har dette materialet noen verdi når det praktiske behovet er borte?

Helhetlig samfunnsdokumentasjon

Det er ofte tilfeldig hva som er bevart fra privat sektor, og arkivstatistikken^v har vist at det er bevart få privatarkiver i forhold til mengden offentlige arkiver. Dette gir en skeiv fremstilling av historien.

Hva slags inntrykk ville fremtidens forskere få av vår samtid dersom de eneste kildene de hadde tilgang til, kom fra offentlig sektor? Det ville i alle fall, med fare for å virke fordomsfull mot byråkratiet, ha manglet en god del liv og farge. Myndighetenes rolle handler jo ofte om slike ting som regelverk, søknader, godkjenninger, tilsyn og kontroll. Men livet leves (også) på andre arenaer: på jobb, på fritiden, i lag og foreninger, blant venner og familie. Om det vi etterlot oss til ettertiden, bare var offentlige arkiver, ville fremtidens forskere ikke få tilgang til bedriftenes, foreningenes eller privatpersonenes side av saken.

Arkivmeldingen fra 2013, Meld. St. 7 (2012–2013) *Arkiv*, tok for seg denne problematikken, da under betegnelsen «samla samfunnsdokumentasjon». Lovutvalget fulgte opp dette i sin rapport fra 2019, men da med ordet *helhetlig* foran.

For å sikre en helhetlig dokumentasjon av samfunnet må det bevares arkiver fra både statlig, kommunal og privat sektor. Samlet sett vil disse arkivene dokumentere samfunnet fra ulike vinkler og ståsteder og kunne gi et godt grunnlag for forskning, historieforståelse, identitet og rettsikkerhet.

Bevaringsplaner for privatarkiver

Fordi det ikke er arkiveringsplikt for privatarkiver, står mye viktig samfunnsdokumentasjon i fare for å gå tapt dersom arkivsektoren ikke bedriver aktiv innsamling. Bevaring av privatarkiver krever bevisste arkivskapere og/eller at arkivinstitusjonene går aktivt ut mot det private for å samle inn verdifulle arkiver. Et virkemiddel i dette arbeidet er utarbeidelsen av én nasjonal og mange regionale bevaringsplaner for privatarkiver. Vestfoldarkivet var først ute med å kartlegge situasjonen og

utarbeide en plan for bevaring av privatskapt arkiver i fylket. Dette var i 2008. Siden har mange andre regionale planer dukket opp.

I 2020 tok Arkivverket større ansvar i det mangfoldige landskapet av bevaringsinstitusjoner da de laget en ny plan for bevaring av privatarkiver. Arkivverket selv beskrev planen som ambisiøs, og på nettsiden deres kan vi lese: «Vi vil styrke og videreutvikle det gode samarbeidet med sektoren og jobbe målbevisst mot vårt felles mål om helhetlig samfunnsdokumentasjon. Ansvaret for arkivene av regional eller lokal betydning ivaretas gjennom nettverket av regionale- og lokale bevaringsinstitusjoner.»^{vi}

Arkivverket skriver også at bevaring av digitalt skapt privatarkiver er et kappløp med tiden med tanke på den stadig økende og raskere digitaliseringen både i offentlig og privat sektor. Dokumentasjon opprettes, lagres og formidles i ulike digitale systemer, på ulike plattformer og i enorme mengder. System- eller leverandørskifter, utdaterte programvarer og ustabile lagringsformater forekommer stadig oftere.

I april 2024 ble bevaringsplan for samiske privatarkiver lansert. Med den skal arkiver fra og for det samiske samfunnet sikres, bevares og gjøres tilgjengelige. «Arkivene forteller historien om hvem vi er, men Norges bevarte arkiver forteller mest om majoritetsbefolkningens historie. Derfor er det viktig at vi bevarer flere samiske privatarkiver, det vil si arkiver som er skapt i privat sektor, av bedrifter, organisasjoner, institusjoner og personer», skrev Arkivverket i forbindelse med lanseringen.^{vii} Bevaringsplanen omtaler 445 aktører som kan ha bevaringsverdige arkiver. Inga Marja Steinfjell, direktør i Samisk arkiv, uttalte i den forbindelse at planen markerte et viktig skritt for å inkludere og anerkjenne samisk historie og kultur i den nasjonale hukommelsen.

Arkiver som ikke finnes

Det hender at arkiver har gått tapt, for eksempel i brann eller flytting, eller at noe har blitt kassert – ved en feil eller ikke. Spesielt kritisk er det når private barnehjem og internatskoler, som ikke er underlagt arkivloven, har valgt å kaste dokumentasjon om virksomheten. Det er mange eksempler på saker om overgrep som har blitt avdekket i nyere tid, og arkivene er spesielt viktige for dem dette gjelder. Men det er også slik at ikke alle grupper i samfunnet har skapt arkiver. Dette gjelder særlig ulike minoriteter.

Hvilke arkiver som faktisk finnes – og hvor de befinner seg – er et ikke helt enkelt bilde å tegne opp. La oss begynne med å ta en titt på hva slags arkivinstitusjoner som finnes rundt om i landet.

Verdenserklæringen om arkiver legger vekt på det kollektive ansvaret vi alle har for å forvalte og bevare arkivene. Ansvaret gjelder både innbyggere, offentlig ansatte, beslutningstagere, arkivarer og alle som skaper arkiver.

Det norske arkivlandskapet

Det norske arkivlandskapet er mangfoldig og til dels uoversiktlig. Dette har sammenheng med skillet mellom offentlig og privat skapt arkiver, men også med det faktum at arkiver som er skapt på ulikt forvaltningsnivå i det offentlige, bevares i ulike typer institusjoner. Arkiver etter det offentlige er hovedsakelig inndelt i statlig og kommunal sektor.

Arkivverket

Arkivverket er den øverste arkivmyndigheten i Norge. Selv om Arkivverket ikke har *direktorat* i navnet, er det nettopp det det er: et direktorat for arkiv, underlagt Kultur- og

likestillingsdepartementet. Som bevaringsinstitusjon har Arkivverket ansvar for langtidslagring, tilgjengeliggjøring og formidling av statlige arkiver og prioriterte private arkiver.

Arkivverkets hovedbase er ved Sognavn i Oslo. Denne bygningen, som ligger til høyre når du kommer til Sognavnsbanens siste stopp, har sju underjordiske etasjer med arkiv og er fortsatt kjent som Riksarkivet. Dette var også Arkivverkets navn frem til 2016. Inntil da var det i tillegg til Riksarkivet åtte statsarkiver med ansvar for hver sin region. Disse lå i Oslo, på Hamar, på Kongsberg, i Kristiansand, i Stavanger, i Bergen, i Trondheim og i Tromsø. Arkivverket har fortsatt ansatte, magasiner og lesesaler på disse lokasjonene, men Arkivverket som organisasjon er inndelt i avdelingene Innovasjon, Samfunnsdokumentasjon, Tilgjengeliggjøring, Norsk Helsearkiv, Samisk arkiv og Interne tjenester.

Samisk arkiv har et nasjonalt ansvar for å ta vare på samisk dokumentasjon, mens Norsk helsearkiv skal samle inn og digitalisere avdøde pasienters journaler fra spesialisthelsetjenesten. Helseopplysningene samles i Helsearkivregisteret og gjøres tilgjengelig for forskere og pårørende i samsvar med gjeldende lovverk.

Arkivverkets samfunnsoppdrag er å bidra til effektiv dokumentasjonsforvaltning og å sikre, bevare og tilgjengeliggjøre et bredt og allsidig utvalg av samfunnets arkiver. Arkivverket skal iverksette overordnet nasjonal politikk på arkivfeltet, skal bidra til å utvikle og styrke arkivsektoren, og har ansvar for faglige standarder og retningslinjer samt tilsyn og veiledning i forbindelse med offentlig arkivarbeid.

Riksarkivaren er Arkivverkets øverste leder, og i skrivende stund er det Inga Bolstad som er riksarkivar. Hun ble oppnevnt 20. juni 2014 og er den første kvinnen i denne rollen. Riksarkivaren er gitt fullmakter i *lov om arkiv og forskrift om offentlege arkiv*.

Arkivstatistikken

En av riksarkivarens oppgaver er å hente inn årlig statistikk fra institusjoner som bevarer historiske arkiver. Formålet med dette er å få et overblikk over arkivene i arkivbevarende institusjoner, blant annet som grunnlag for å definere sektorens behov. Arkivverket publiserer årlig en rapport om dette på sine nettsider, mens Statistisk sentralbyrå deler utvalgte tall på sine sider om kulturstatistikk.

Arkivstatistikken sier også noe om arkivlandskapet. I 2023 svarte 150 av 159 institusjoner på spørreskjemaet. Av de som svarte, var 28 arkivinstitusjoner, 69 museer og 53 bibliotek, inkludert folkebibliotek, fagbibliotek/dokumentasjonssenter og lokalhistoriske arkiv/samlinger.

KAI

Forkortelsen KAI høres ut som et personnavn, men er en forkortelse for *kommunearkivinstitusjoner*. Disse kalles ofte for KAI-institusjoner, selv om det altså er smør på flesk. Det disse institusjonene har til felles, er at de har fått ansvaret for arkivene etter kommunal sektor, det vil si kommuner og fylkeskommuner.

Fordi det er kommunalt selvstyre i Norge og kommuner og fylkeskommuner selv velger hvordan de vil løse de oppgavene de har ansvar for, er arbeidet med arkiv og dokumentasjonsforvaltning ulikt organisert fra sted til sted. Blant KAI-ene er det derfor både byarkiv, fylkesarkiv og interkommunale arkivinstitusjoner, såkalte IKA-er (for eksempel IKA Kongsberg). I noen tilfeller er en arkivinstitusjon slått sammen med et museum. Et eksempel på det er Vestfoldarkivet, som opprinnelig var et fylkesarkiv, og nå er del av Vestfoldmuseene.

Disse institusjonene eies gjerne av én eller flere kommuner eller fylkeskommuner, som igjen kan ha tatt ulike valg for organiseringen av de lovpålagte oppgavene knyttet til arkiv. Noen steder er dette plassert under kultur, andre steder er det del av IT-avdelingen, fellestjenester og så videre.

KAI-miljøet har likevel, til tross for de ulike eierstrukturene, lang tradisjon for samarbeid og erfaringsdeling. Nettverket står for eksempel bak det kommunale fagtidsskriftet Arkheion, forløperen til det nye, uavhengige tidsskriftet Aksess (som i skrivende stund er i sitt tredje og siste prosjektår, så veien videre er foreløpig uvisst), Kommunearkivinstitusjonenes Digitale RessursSenter SA (KDRS) og verktøyet Arkivplan.no. I tillegg står nettverket bak årlige ledermøter og KAI-konferansen. I skrivende stund er følgende 20 KAI-institusjoner med i det uformelle nettverket:

- Arkiv i Nordland www.arkivinordland.no
- Arkiv Troms www.arkivtroms.no
- Arkiv Øst www.arkivo.no
- Arkivsenter Sør www.ikava.no
- Aust-Agder museum og arkiv www.kubenarendal.no
- Bergen byarkiv www.bergenbyarkiv.no
- Drammen byarkiv www.drammen.kommune.no/byarkivet
- Fredrikstad byarkiv www.fredrikstad.kommune.no
- Fylkesarkivet i Vestland www.fylkesarkivet.no
- IKA Finnmark www.ikaf.no
- IKA Hordaland www.ikah.no
- IKA Kongsberg www.ikakongsberg.no
- IKA Møre og Romsdal www.ikamr.no
- IKA Opplandene www.farkiv.no
- IKA Rogaland www.ikarogaland.no
- IKA Trøndelag www.ika-trondelag.no
- Oslo byarkiv www.byarkivet.oslo.kommune.no
- Stavanger byarkiv www.stavanger.kommune.no/byarkivet
- Trondheim byarkiv www.trondheim.kommune.no/byarkivet
- Vestfoldarkivet www.vestfoldarkivet.no

Andre arkivinstitusjoner

Stortingsarkivet står i en særstilling blant norske offentlige arkiver. Arkivet skal forvalte både parlamentarisk og administrativ dokumentasjon og fungere som eget depot. Arkivet legger til rette for søk og gjenfinning av saker og har ansvar for dokumentasjonsforvaltning i Stortinget. Stortingsarkivet avleverer ikke til Arkivverket og får heller ikke tilsyn derfra.

Det kongelige *hoffets arkiv* er organisasjonens dokumentasjonssenter. Dette innebærer at de registrerer og oppbevarer av alt arkivverdig materiale. Det kongelige hoffet hjelper Kongefamilien i utøvelsen av deres virke. Hoffet skal også sørge for en rasjonell drift og forvaltning av Det kongelige slottet og andre kongelige eiendommer, eiendeler og fond. Arkivet samarbeider med Arkivverket om avlevering av historisk arkivmateriale.

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark) ble opprettet i 1908 av LO og Arbeiderpartiet i fellesskap. Arbark har ansvar for å bevare arbeiderbevegelsens mangfoldige kulturarv. Mesteparten av samlingen har tilknytning til arbeiderbevegelsen, men de har også materiale etter hele venstresiden i politikk og samfunnsliv, for eksempel etter kvinnebevegelsen, fredsbevegelsen,

ungdomsorganisasjoner og internasjonalt solidaritetsarbeid. I tillegg finnes det regionale ordninger for bevaring av arbeiderbevegelsens arkiver, for eksempel i Vestfold, som Vestfoldarkivet har ansvar for.

Misjons- og diakoniarkivet er en nasjonal bevaringsinstitusjon for misjon og diakoni, kristne kirker og organisasjoner. Det er del av VID vitenskapelige høyskole – en privat høyskole med verdibasert og kirkelig forankring.

Skeivt arkiv tar vare på, dokumenterer og formidler skeiv historie eller LHBTIQ+-historie. Arkivet ble opprettet av et enstemmig storting i 2015 og ble plassert ved Universitetsbiblioteket i Bergen, som en del av Seksjon for spesialsamlinger.

Nynorsk kultursentrum, museene for skriftkultur, har flere privatarkiver, i tillegg til gjenstands- og fotosamlinger og et eget fag- og forskningsbibliotek.

Dansearkivet er Norges største samling av dansehistorisk materiale fra scenedansen. Arkivet forvaltes av Danseinformasjonen og inneholder privatarkiver og videofilmede dybdeintervjuer av dansere, koreografer, pedagoger og andre aktører på dansekunstheltet.

Det finnes også en rekke *folkemusikkarkiver* rundt om i Norges land. Disse er organisert på ulikt vis, men samarbeider gjennom Nettverk for norske folkemusikkarkiv, koordinert av Norsk senter for folkemusikk og folkedans i Trondheim.

I 2014 ble *Norsk olje- og gassarkiv* (NOGA) etablert av Arkivverket som et treårig pilotprosjekt. NOGA ble drevet med utgangspunkt i Statsarkivet i Stavanger og representerte en helt ny tilnærming til bevaring av næringslivsarkiver. Det nye med disse sektorarkivene er at arkivinstitusjonene samarbeider tett med de private aktørene i sektoren, noe som har vært avgjørende for at prosjektet har blitt så vellykket. I dag kan du lese mer om Oljearkivet på Arkivverkets nettside. Etter Oljearkivet har andre samarbeid om sektorarkiver blitt etablert, for eksempel Norsk sjømatarkiv og Norsk bergindustriarkiv. Det siste ledes av Vestfoldarkivet. Se mer på bergindustriarkivet.no.

Andre institusjoner med privatarkiv

- Nasjonalbiblioteket
- universiteter og høyskoler
- museer
- andre bibliotek
- historielag o.l.
- bedrifter/næringsliv
- andre

Bli en arkivbruker

I tillegg til de som har skapt arkivene – *arkivskaperne*, som de kalles på fagspråket – kan brukere av arkiver for eksempel være forskere, slektsgranskere, forfattere, jurister, journalister, researchere, studenter eller lærere. Det vil si alle som vil finne autentisk dokumentasjon om noe som har skjedd.

Skal du være sikker på at en kilde er gjengitt, lest og forstått riktig, er det viktig ikke å stole på en gjengivelse fra et annet sted, men å gå til primærkilden. Dette lærer også studenter på nettsiden kildekompaset.no, som universitetene i Sørøst-Norge, Agder og Stavanger står bak: «Som hovedregel bør du alltid oppsøke primærkilden og henviser til den.» (kildekompaset.no/kildekritikk/) Bare slik kan du være sikker på at du ikke gjengir en feil tolkning eller siterer kilden feil.)

Ofte finner du disse primærkildene i arkivene.

Som forsker kan du oppsøke arkivene for å finne svar på spørsmål ingen tidligere har stilt. Men du kan også finne nye svar på gamle spørsmål, for eksempel ved å studere arkivmateriale ingen andre har brukt. Sakprosaforfattere kan bruke arkivene på samme måte – som kilder til bøker og artikler om de fleste fag og temaer. I Aksess nr. 1 2023 skrev Birgitte Kjos Fonn, som er fagansvarlig for masterprogrammet i sakprosa ved OsloMet, at arkivene er en gullgrube for nettopp denne studentgruppen: «[Vi] har som regel startet semestrene med besøk på Riksarkivet/Arkiverket på Kringsjå eller Nasjonalbiblioteket på Solli plass. Selv for oss lærerne som er med hver gang, er den rikdommen disse institusjonene rommer, uoverskuelig. [...] Vi kunne ikke klart oss uten arkivsektoren. Det vil ikke forundre meg om vi kommer til å bli noen av sektorens flittigste brukere.»

En annen vri er at du som skjønnlitterær forfatter kan bruke arkivene som ren inspirasjon til historier du selv ikke ville ha kommet på. Virkeligheten er som kjent av og til mer ekstraordinær enn vår villeste fantasi.

Arkiver brukes også hyppig av slektsforskere som ønsker mer informasjon om sine forfedres liv enn årstall for fødsel, konfirmasjon, giftemål og død. Er du heldig, kan du også finne relevant informasjon om dine forfedre i arkivene. Jo mer annen informasjon du kan spore opp om hva de har gjort, og hvordan de har levd, jo mer spennende blir det selvsagt. Da blir de plutselig til personer, ikke bare tørre fakta. Nettopp dette er grunnen til at foreningen Slekt og data ofte samarbeider tett med arkivinstitusjoner, både om digitisering av papirarkiver, veiledning av arkivbrukere og mer til. Det er også derfor frivillige fra Slekt og data Vestfold har møtt opp én gang i uken i flere år for å skanne arkivmateriale fra Vestfoldarkivet. Dette materialet legges så ut både på Digitalarkivet og foreningens egen nettside. Det samme skjer mange andre steder i landet. Er du på jakt etter innganger til ulike kildetyper fra en region, kan det derfor være fint å gå inn på slektogdata.no.

Også i undervisningssammenheng kan bruk av kilder bidra til en levendegjøring av historien. Vestfoldarkivet tilbyr ulike arkivrelaterte undervisningsopplegg gjennom Den kulturelle skolesekken. Er du lærer på ungdomstrinnet eller videregående skole, kan det forresten også være spennende å sjekke ut konkurransen «Min familie i historien» i regi av Den norske historiske forening (HIFO) og med støtte fra Fritt Ord.

De fleste arkivinstitusjoner har en lesesal der du kan studere arkivmateriale, og tilbyr også veiledning. Som regel er det anbefalt å ta kontakt på forhånd, slik at du får mest mulig ut av besøket når du kommer.

Finn arkivet

Når du skal finne frem til et arkiv eller du lurer på om et arkiv er digitalt tilgjengelig, vil du antagelig først søke opp arkivet i en generell søkemotor – eller kanskje bruke kunstig intelligens (KI). Dersom du er heldig, vil du da komme inn på lenker som tar deg videre til arkivet, men vær klar over et par ting.

Punkt 1: Det er mer i verden enn det som dukker opp på Google. Som nevnt innledningsvis er det dessverre ikke slik at alt arkiv er digitalt tilgjengelig. Du kan derfor ikke tenke at det som ikke dukker opp på Google, ikke finnes. Det vil si, du *kan* tenke det, men det er ikke videre smart, for det du leter etter, kan likevel finnes og være mulig å se på.

Punkt 2: Det er (enn så lenge) ikke alltid KI har rett. Det har nemlig hendt at arkivinstitusjoner har fått henvendelser fra folk som har «fått beskjed av KI» om at det og det arkivet finnes der og der, noe det absolutt ikke gjør – selve arkivet var til og med ren fiksjon.

Men ikke fortvil. Løsningen er «bare» å være en litt mer aktiv detektiv enn som så. Du kan for eksempel gjøre søk på Digitalarkivet, der digitalisert materiale publiseres, og/eller på Arkivportalen, der arkivkatalogene publiseres. Du kan selvsagt også kontakte den arkivinstitusjonen du tenker vil være rett sted for akkurat dette materialet. Da vil du enten få svar på hvorvidt og hvordan du kan få tilgang til dette materialet, eller bli veiledet videre.

Arkivkataloger på Arkivportalen

Arkivportalen er en nasjonal søketjeneste for arkivkataloger på tvers av arkivinstitusjoner. Tjenesten er utviklet og drevet av Stiftelsen Asta. En arkivkatalog er en systematisk fortegnelse over et arkiv – det vil si en oversikt over hva arkivet inneholder. Med enkelte unntak finner du altså ikke selve dokumentasjonen digitalt tilgjengelig her, men du får vite at arkivet finnes, hvem som har skapt det, og altså hva det inneholder.

I dag lages de fleste arkivkataloger i et elektronisk system (Asta) der arkivskaper og arkivet blir beskrevet ved hjelp av tekstfelt, kategorier, signaturer og ulike typer relasjoner. Disse arkivkatalogene publiseres så digitalt på Arkivportalen, slik at du som bruker kan finne frem til informasjon om arkivene.

De fleste store arkivinstitusjoner bruker denne løsningen, men det er greit å være klar over at oversikten ikke er komplett. Ikke alle arkivinstitusjoner har publisert alle katalogene sine. Også her er det et stort etterslep, og det er heller ikke alle som oppbevarer arkiver, som har tatt i bruk løsningen ennå.

Prøv deg frem med å søke på ord du vet eller tror er i arkivnavnet, og legg gjerne til en såkalt trunkering før eller etter et ord om du vil ha flere treff, for eksempel skole* eller *skole. Og sliter du med å finne noe, ikke vær redd for å rekke opp hånda, det vil si kontakte en arkivinstitusjon for hjelp.

Hvordan lese arkivkataloger

Når du skal finne frem i selve arkivene, det vil i første omgang si katalogene, er det en fordel å vite litt om hvordan de er bygget opp – eller *ordnet*, som vi sier i arkivverdenen. Mens man i bibliotek bruker klassifiseringssystemer som Deweys desimalklassifisering, bruker man i arkivsammenheng noe som kalles *allment arkivskjema* når arkivene ordnes og registreres.^{viii}

Dette betyr at arkivkatalogene stort sett er bygget over samme lest. Hovedprinsippet er at like arkivtyper står listet opp sammen under det vi kaller serier, uten at det går utover opprinnelig struktur eller proveniens, og uansett om arkivet er skapt i statlig, kommunal eller privat sektor. På

den måten får du som arkivbruger også lettere oversikt over arkivet og hvor du skal finne det du er på jakt etter.

Allment arkivskjema

Når du skal lese arkivkatalogene på Arkivportalen, kan det derfor være en fordel å kjenne til inndelingen til dette arkivskjemaet. Hovedprinsippene er at arkivdokumenter fra de mest sentrale enhetene i institusjonen kommer først, mens det mer detaljerte kommer etter hvert. Egenprodusert materiale kommer før mottatt materiale. Seriene kan deles inn i underserier etter behov. Når et arkiv blir ordnet, er det også dette skjemaet som er utgangspunktet for arbeidet.

Administrative arkivserier (ofte hoveddelen av arkivet):
A – møtebøker, referatprotokoller, forhandlingsprotokoller o.l. B – kopibøker C – journaler og andre overgripende registre D – saks- og korrespondansearkiv etter organets hovedsystem E – saks- og korrespondansearkiv ordnet etter eventuelle andre, sideordnede system
Spesialserier (tilpasses strukturen i hvert enkelt arkiv):
F–O – spesialserier innenfor hver enkelt arkivskapers fagområde
Serier etter spesiell funksjon, ulike medium/format og referansemateriell:
P – personalforvaltning Q – eiendomsforvaltning R – regnskap S – statistikk
U – foto, film og lydopptak V – EDB og mikrofilm W – gjenstander
X – egenproduserte trykksaker Y – andre utskilte arkivdeler, diverse Z – referansemateriell

Mens det i noen arkiver bare er bevart materiale i én eller noen få serier, kan andre, større arkiver ha materiale i alle serier. I en serie kan det være ett eller flere arkivstykker, som kan være en arkivboks, en protokoll eller en digital enhet. Ett arkivstykke – for eksempel en arkivboks eller en digital enhet – kan bestå av flere mapper, som igjen inneholder mange dokumenter.

Det som er digitalt tilgjengelig

Digitalarkivet er en nasjonal publiseringsplattform for arkiv. Bakgrunnen er at regjeringen har gitt Arkiverket i oppdrag å skape en felles løsning der man kan ta imot og publisere arkiver fra både stat, kommuner og andre arkivinstitusjoner.^{ix} Arkiverkets mål er at Digitalarkivet skal være nettsted for alle som søker historiske data, og plattformen er under stadig utvikling. Løsningen vil derfor etter hvert se annerledes ut, ha mer innhold og være enklere i bruk enn den er i dag. Blant annet jobbes det nå med å utvikle ny funksjonalitet for tilgjengeliggjøring av foto, tale og film – og KI tas i bruk som verktøy i for eksempel bildesøk.

På Digitalarkivet finner du arkivmateriale fra eldre, avsluttede arkiver som er skannet og transkribert, og med det søkbare. Mesteparten av materialet oppbevares i Riksarkivet og i statsarkivene, men også kommunale arkiver, museer og bibliotek har begynt å ta i bruk plattformen.

De landsdekkende folketellingene fra 1801, 1865, 1900, 1910 og 1920 er blant de viktigste kildene i Digitalarkivet, men også annet materiale er etterspurt. Klikker du på lenken «Veiledninger til digitaliserte kilder» fra forsiden, finner du innganger til ulike typer arkivmateriale som er tilgjengelige. Dette er per i dag:

- Landssvikarkivet
- 2. verdenskrig
- Eidsvoll 1814
- Emigrasjon og flytting
- Sjøfolk
- Forbryterportretter
- Diplomer og fragmenter
- Regnskap og skatt
- Folketellinger og manntall
- Kirkebøker
- Eiendom og tinglysning
- Skiftmateriale
- Rettergangsmateriale
- Petroleumsarkiver
- Privatarkiver
- Kommunale arkiver
- Fulltekstsarkiver
- Branntakster
- Døde 1951–2014
- Folkemengdens bevegelse
- Norsk etterretning under 2. verdenskrig

I tillegg er det mye spennende historisk materiale å finne andre steder, og mye er tilgjengelig digitalt.

For mange er nb.no godt kjent fra før. Her kan du for eksempel lese gamle aviser og bøker, men du finner også en stor samling brev og manuskripter, tidsskrifter, kart, plakater, musikk, noter, foto og fjernsyns- og radioinnspillinger.

Nasjonalbibliotekets mandat er blant annet å samle inn, bevare og tilgjengeliggjøre alt som er publisert for norsk offentlighet. I 2019 ble Nasjonalbibliotekets budsjett styrket for å bidra til å digitalisere audiovisuelt materiale (film, lyd og foto) fra arkiver, bibliotek og museer i hele landet.

Dette gjøres via Senter for kulturarvdigitalisering, men materialet blir publisert på ulike plattformer, slik som Digitalarkivet og ulike institusjonenes egne nettsider.

Mange museer deler sine samlinger av gjenstander, kunst og historiske foto på DigitaltMuseum.no. Her kan man finne mye innhold som er direkte relevant for et arkiv, så om du jobber med et spesifikt arkiv, kan det være smart å gjøre et søk her også.

Innsyn – og ikke

Arkivene skal generelt sett være tilgjengelige for publikum. Offentlighetsloven § 1 slår fast at formålet med loven er å legge til rette for at offentlig virksomhet er åpen og gjennomskiktig. Dette skal styrke informasjons- og ytringsfriheten, den demokratiske deltagelsen, rettssikkerheten for den enkelte, tilliten til det offentlige og kontrollen fra allmenheten. Men det er likevel visse unntak fra retten til innsyn.

Noen arkiver er klausulert fordi de inneholder taushetsbelagte opplysninger, noe som for offentlige arkiver reguleres i forvaltningsloven. Privatarkiver kan også inneholde opplysninger som er taushetsbelagte i henhold til personopplysningsloven eller andre særlover. Det kan også være forretningshemmeligheter eller saker av betydning for rikets sikkerhet. Private arkivskapere står fritt til å sette spesielle betingelser for innsyn.

Det hender også at arkiver ikke er tilgjengelige for bruk fordi de er uordnet og dermed kan være svært vanskelige å finne frem i. Dette er noe av grunnen til at ordningsarbeid er en viktig oppgave for arkivinstitusjoner. At et arkiv er ordnet, betyr at det er sortert og listeført etter allment arkivskjema – og ideelt sett at arkivkatalogen er publisert på Arkivportalen. Det hender du kan finne et arkiv på Arkivportalen selv om det av ulike grunner ikke er tilgjengelig for bruk, men da er dette tydelig merket og begrunnet.

Taushetsbelagte opplysninger har ulike sperrefrister avhengig av opplysningenes art. Noen typer opplysninger har 60, 80 eller 100 års sperrefrist. Det siste gjelder for eksempel opplysninger i barnevernssaker og adopsjonssaker.

Forvaltningsloven åpner likevel for innsyn i taushetsbelagte dokumenter og arkiver når det er snakk om *partsinnsyn* og *forskerinnsyn*. Partsinnsyn handler om at vi alle har rett til innsyn i opplysninger som gjelder oss selv. Da kan du søke om partsinnsyn etter forvaltningsloven § 18. Den andre typen rett til innsyn, etter forvaltningsloven § 13 d, gjelder for forskningsformål. Da stilles det krav til faglig kompetanse innen relevant fagfelt, og man må ha en vitenskapelig stilling eller være viderekommende student under veiledning av person i vitenskapelig stilling. I tillegg må det leveres en prosjektbeskrivelse som beskriver forskningsprosjektet og redegjør for hensikten med å bruke arkivmaterialet. Riksarkivaren avgjør innsynssøknader for Arkivverket, men ellers behandles søknader om innsyn av det enkelte fagdepartement.

Oppgi kilder

Som student lærer man at det er viktig å oppgi kilder når man skriver en oppgave. Det samme gjelder selvsagt i andre sammenhenger når man bruker kilder. Uansett om det er primærkilder, som arkivmateriale er, eller sekundærkilder, skal du alltid oppgi hvor du har informasjonen fra, slik at de som ønsker det, selv kan oppsøke kildene.

Som nevnt er det et generelt råd at du bør oppsøke originale kilder når du skriver oppgave. Det står det for eksempel på nettsiden kildekompasset.no. Der står det også at man bør henvisne til disse primærkildene, og det er det mye god informasjon om hvordan de ulike henvisningene skal skrives. Men i oversikten, som viser hvordan man skal henvisne til kilder som avisartikler, brosjyrer, lovtekster,

nettsider og podkaster, står det ingenting om hvordan man skal referere til arkivmateriale. I mine (muligens noe inhabile) øyne burde det også ha vært en oppskrift på dette, siden originale kilder ofte er hentet fra et arkiv.

Hvordan referere til arkiv?

Så hvordan går du frem hvis du har brukt en primærkilde i et arkiv? Hvordan skriver du arkivmateriale inn i referanselisten?

Noe av hensikten med kildehenvisninger er at andre lesere skal kunne oppsøke de samme kildene. Da er det viktig å oppgi hvilken institusjon arkivet er oppbevart hos, det vil si hvor man må henvende seg for å finne arkivet. Men dette i seg selv er selvsagt ikke nok. En arkivinstitusjon har ofte mange tusen hyllemeter med ulike arkiver, og da blir det som å lete etter nåla i høystakken om leseren bare får vite hvilken arkivinstitusjon arkivet kommer fra.

En god henvisning forteller derfor også konkret hvilket arkiv det er snakk om. For å skrive dette riktig, kan det være et godt utgangspunkt å se hvordan arkivet er oppført i Arkivportalen. Her står det gjerne en såkalt arkivsignatur først: en bokstav og noen tall, sammen med arkivets navn. Siden ett enkelt arkiv kan bestå av mange hyllemeter med arkivmateriale, er det i enkelte tilfeller også viktig at du informerer om serien/arkivstykket/mappen du har hentet de konkrete kildene fra, slik at noen eventuelt kan etterprøve din bruk eller tolkning av den konkrete kilden. Man kan sammenligne dette med å oppgi hvilket sidetall et sitat er hentet fra, for eksempel i en fotnote, og ikke bare oppgi hele boken.

Et eksempel på et stort arkiv er arkivet etter den gamle hjørnestensbedriften Alfred Andersen mek. Verksted i Larvik, som også har blitt kalt «Norgesutbygger'n». Arkivet, som er avlevert til Vestfoldarkivet, er resultatet av over hundre års virksomhet og består av 150 hyllemeter ferdig ordnet arkivmateriale. At det er ordnet, betyr at det er blitt gjennomgått med tanke på hva som er bevaringsverdig og ikke, at det er organisert etter allment arkivskjema og lagt i arkivbokser og -mapper, at det er registrert i Asta, og at arkivkatalogen er publisert på Arkivportalen.

På Arkivportalen kan du se at dette arkivet har fått arkivsignaturen A-2166 – og at navnet på arkivet er Pa 1008 – Alfred Andersen Mekaniske Verksted. Det er dette du må oppgi i kildelisten, sammen med arkivinstitusjonens navn: *Arkivet A-2166, Pa 1008 – Alfred Andersen Mekaniske Verksted, Vestfoldarkivet*. Du kan også med fordel legge ved lenke til selve katalogen på Arkivkatalogen, for å hjelpe leseren til informasjon om arkivet. Dette kan du gjøre ved å legge inn en hyperlenke på selve teksten ([Arkivet A-2166, Pa 1008 – Alfred Andersen Mekaniske Verksted, Vestfoldarkivet](#)), eller ved å tilføye adressen etter referansen: https://www.arkivportalen.no/entity/no-VEMU_arkiv_000000044873?ins=VEMU

Mest sannsynlig har du ikke brukt *alle* seriene i et arkiv på 150 hyllemeter. Da kan det være lurt å spesifisere i kildeoversikten hvilke serier du har brukt. Når det gjelder kildereferanser, for eksempel i fotnoter, er det ellers viktig å være enda litt mer konkret. Du må oppgi «sidetallet», som i arkivsammenheng innebærer å spesifisere hvilke mapper du har sett på. La oss si at du har skrevet noe om Alfred Andersen mek. Verksteds konstruksjoner. Da har du antagelig gått inn i arkivserien Produksjon (G), der du finner kjernedokumentasjon om konstruksjoner og produksjonsrelatert materiale. Kanskje skriver du – med utgangspunkt i arkivet – noe om hva som er produsert, når og for hvem. Da bør du oppgi konkret hvilket arkivstykke denne informasjonen er hentet fra i kildehenvisningen, for eksempel ved å skrive G/Ga/L0001-L0004, som er signaturen til den boksen materialet lå i. I en fotnote ville det da ha vært riktig å skrive: *Arkivet A-2166, G/Ga/L0001-L0004*.

Husk bildekreditering – og sjekk rettigheter

Vær ellers klar over at det er mange regler rundt bruk av foto. Du må sjekke at det er greit å dele bildet, og hvilke lisenser som gjelder for bruk av bildet, og sørge for riktig kreditering. Her kan det være lurt å ta en titt på publikasjonen «Fotojuss for arkiv, bibliotek og museum» (Torgnesskar, 2012), som ligger ute på Kulturdirektoratets nettsider.

Ved bruk av fotografier skal den som har opphavsretten, alltid krediteres. Dette er fotografen og/eller fotograffirmaet. Hvis fotografen er ukjent, skal du skrive dette, altså legge til: «Fotograf ukjent». På samme måte kan du oppgi at året bildet er tatt, er ukjent. I tillegg skal bevaringsinstitusjonen krediteres, slik at andre kan oppsøke de samme bildene. Dersom du vet at fotografiet er hentet fra et konkret arkiv, er det også god skikk å oppgi referansen til arkivet. Også her gjelder huskeregelelen om at jo mer detaljert referansen er, jo bedre er det.

Vestfold som eksempel

Når det gjelder offentlige arkiver fra Vestfold, er materialet oppbevart i ulike institusjoner og på ulike geografiske steder. Arkivene til det som nå heter Statsforvalteren i Vestfold, men som før het Fylkesmannen, hører til Arkivverket, fordi dette er en statlig virksomhet, mens arkivene etter fylkeskommunen er i to ulike institusjoner. Arkivene etter gamle Vestfold fylkeskommune oppbevares i Vestfoldarkivet, mens arkivet til Vestfold og Telemark fylkeskommune, opprettet i januar 2020, ble lagt til IKA Kongsberg. Det samme gjelder arkivet til nye Vestfold fylkeskommune, opprettet januar 2024. IKA Kongsberg har også avtaler med alle kommunene i Vestfold, så skal du ha tak i arkivmateriale fra en av disse, må du kontakte IKA Kongsberg, om du da ikke får tak i det du ønsker, direkte fra kommunen eller fylkeskommunen.

Om Vestfoldarkivet

Vestfoldarkivet er del av Vestfoldmuseene IKS og har i tillegg til arkivene etter tidligere Vestfold fylkeskommune en stor samling privatarkiver. Vestfoldarkivet ble opprettet av Vestfold fylkeskommune i 1997, da med navnet Fylkesarkivet for Vestfold. Mine kolleger Marit Slyngstad og Ingrid Nøstberg har skrevet om denne historikken på Vestfoldarkivets nettside.^x De skriver at vedtaket ble gjort i fylkestinget 20. juni 1995, og at det i administrasjonens bemerkninger til saken står: «Arkivsaken er viktig fordi det handler om å bevare primærmateriale som kan formidle vår historie. Vi vet ikke hvilke spørsmål fremtidige innbyggere i Vestfold vil ønske å få svar på – derfor er bevaring av primærmateriale av største betydning.»^{xi} Den nye institusjonens mandat var:

Fylkesarkivet for Vestfold skal samle inn, oppbevare, tilgjengeliggjøre og formidle om immaterielle kulturminner til kunnskap om fylkets historie. Institusjonen skal arbeide med tradisjonsmateriale, historiske private- og fylkeskommunale arkiver.

De fylkeskommunale arkivene gjenspeiler de ansvarsområdene fylkeskommunen til enhver tid har hatt. Det vil for eksempel si samferdsel, videregående opplæring (skoler), helse, kultur og regional planlegging. Disse arkivene er rike kilder til kunnskap om regional samfunnsutvikling fra første halvdel av 1800-tallet og frem til i dag.

Før opprettelsen av fylkesarkivet hadde museene tatt ansvar for oppbevaring av privatarkiver. Nå ble det inngått avtaler om arkivfaglig samarbeid og regulering av arbeidsfordelingen mellom fylkesarkivet og det enkelte museet.

I artikkelen om Vestfoldarkivets historikk skriver Slyngstad og Nøstberg også at arbeidet med privatarkiver ble startet opp umiddelbart, først med en kartlegging av arkivene etter de

fylkesomspennende organisasjonene, deretter fylkets hjørnesteinsbedrifter. Arbeidet ga raskt resultater, med avlevering av flere store organisasjonsarkiver og arkiver etter næringsvirksomheter.

Det aller første arkivet Fylkesarkivet i Vestfold fikk inn selv, som også var et privatarkiv, var arkivet etter Vestfold Handicapklubb. Det første bedriftsarkivet som kom inn, var etter Sandefjord Skofabrik AS. Men også arkiver etter Hydro Aluminium Holmestrand, Sca. Mølnlycke, AS Th. Marthinsen Sølvvarefabrikk og Scanrope AS ble tidlig avlevert.

I 2003 overtok Fylkesarkivet også samlingen til Arbeiderbevegelsens arkiv i Vestfold. Samlingen består av materiale fra nærmere 400 arkivskapere og er på ca. 250 hyllemeter. Arbeiderbevegelsens arkiv i Vestfold oppbevarer dokumentasjon som belyser fagbevegelsen og den politiske venstresidens historie i Vestfold. Samlingen består av arkivmateriale, fotografier, arbeideraviser, arbeiderfaner og litteratur om arbeiderbevegelsen.

I januar 2009 ble Fylkesarkivet i Vestfold slått sammen med Museumssenteret i Vestfold, og fra juli samme år ble Kompetansesenter for museum og arkiv (KOMMA) del av Vestfoldmuseene IKS på lik linje med museene i Vestfold. Etter at Vestfoldarkivet i 2012 flyttet til Hinderveien i Sandefjord, med nytt arkivmagasin, begynte man også å overføre museenes privatarkiver hit.

Næringslivets arkiver

En stor del av samfunnets verdiskaping skjer i privat sektor – i bedrifter fra ulike bransjer. Mange hjørnesteinsbedrifter har hatt stor betydning for lokalsamfunnet, både sosialt og kulturelt i tillegg til den rent økonomiske betydningen. Arkivene etter næringslivet har derfor en stor samfunnsmessig verdi og bør bevares for ettertiden.

Med dette som bakteppe, etablerte Vestfoldarkivet i januar 2024 Næringslivsarkivet. Formålet er nettopp å styrke arbeidet med bevaring av arkiver etter næringslivet, slik at viktig samfunnsdokumentasjon sikres for ettertiden. Nysatsingen gjøres i samarbeid med næringslivet selv, etter samme mønster som sektorarkivene som er nevnt tidligere i artikkelen, og skal sikre at sentrale arkiver som ellers kunne ha gått tapt, blir bevart.

Men Vestfoldarkivet bevarer allerede en lang rekke bedriftsarkiver fra hele fylket, for eksempel:

- Agnes Fyrstikkfabrikk
- Tønsberg Reperbane
- Marthinsen Sølvvarefabrikk
- Sandefjord Skofabrikk
- Hydro Aluminium Holmestrand
- Sca Mølnlycke / Saba
- Sande Tresliperi
- Gilde (Nortura)
- Sande Tresliperi
- Larvik Potetmelfabrikk
- Larvik Line
- Alfr. Andersens M.V.
- Framnes Mek. Verksted
- Kaldnes Mek. Verksted
- en rekke hvalfangstselskaper og rederier

Disse arkivene inneholder gjerne dokumentasjon på styrende organers møter (stiftelsesmøte, styremøter og generalforsamlinger), korrespondanse, personal, produksjon, salg og regnskap samt årsmeldinger, fotomateriale (reklame, produksjon, ansatte), avisutklipp og egenproduserte trykksaker.

Arkivene kan studeres med ulike innfallsvinkler. Det kan brukes som utgangspunkt for å skrive bedriftens historie, men man kan også velge en tematisk tilnærming og se nærmere på spesifikke deler av et arkiv. Man kan også bruke flere arkiver for å belyse en problemstilling, enten det er forbruksmønstre, reklame, barnearbeid eller kvinnehistorie. Vestfoldarkivet har mange arkiver etter virksomheter som var viktige kvinnearbeidsplasser. Bare for å nevne noe.

Som nevnt har Vestfoldarkivet også arkivene etter arbeiderbevegelsen, noe som kan gir arbeidsplassens ansatte en stemme – en viktig motstemme til eierne og arbeidsgiverne. Organisasjonsarkivene kan fortelle hvordan de ansatte har opplevd hverdagen i bedriftene. Disse arkivene, som andre arkiver etter lag og foreninger, inneholder ofte dokumentasjon på styrets vedtekter, viktige saker og beslutninger, mens medlemsmøtene kan gi utfyllende informasjon om meningsutvekslinger og ting de har vært opptatt av. Arkivene inneholder gjerne også medlemsoversikter, regnskap, fotografier, informasjon om foredrag og arrangementer, kampanjer med mer.

Etter at arbeidet med Næringslivsarkivet tok til, har Vestfoldarkivet også inngått avtaler om bevaring av arkivene etter bedrifter som Jotron og Jotun.

Hvalfangst som dokumentarv

Vestfolds maritime historie er godt reflektert i samlingen, og arkivene etter hvalfangstnæringen regnes som nevnt som en del av Norges dokumentarv.

I Vestfoldarkivets magasin finner du flere hundre hyllemeter med privatarkiver som direkte eller indirekte kan knyttes til hvalfangsten. Dette er arkiver etter de fleste hvalfangstrederiene i Vestfold, men også arkiver etter alt fra hyrekontorer, fagforeninger, rederier og verft til privatpersoner og butikker som sørget for varer ombord.

Arkivene rommer et vell av spennende fortellinger om Vestfold og nasjonens historie. Arkivene inneholder alt fra den «lille» historien knyttet til enkeltpersoners muligheter til å få mat på bordet her hjemme, til den «store» historien med annektering av nytt land til nasjonen Norge (Bouvetøya i 1927).^{xii}

Skal du studere hvalfangsten, er det greit å være klar over at det også finnes hvalfangstrelatert arkivmateriale i kommunale og statlige arkiver, og at utenlandske arkivinstitusjoner også kan ha viktig materiale som belyser norsk hvalfangsthistorie. I tillegg er det fortsatt arkiver i privat eie både i Norge og utlandet.

HVALFANGSTENS ARKIVER: Illustrasjon basert på et av fotografiene til Theodor Andersson, som dokumenterte unike og ulike sider av arbeids- og hverdagslivet ved landstasjonen i Grytviken i årene 1926-32.. Laget til nettsiden hvalfangstarkvier.no. ILL: [Gilles & Cecilie Studio](#)

Foreløpig er følgende arkiver med tilknytning til Vestfold med i Norges dokumentarv-registeret:

- kirkebok for Andebu 1623–1738 (landets eldste kirkebok) (Arkivverket)
- Larvik grevskaps arkiv 1671–1821 (Arkivverket)
- arkivet etter Colin Archer 1868–1921 (Vestfoldarkivet)
- hvalfangstarkivene 1862–1968 (Vestfoldarkivet)
- Oseberg-funnet – original feltdokumentasjon 1904–1906 (Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo)
- Edvard Munchs dødsbomapper 1944–1956 med testamente av 1940 (Arkivverket)
- Thor Heyerdahls arkiv (Kon-Tiki Museet og Nasjonalbiblioteket)

Disse arkivene du også lese mer om i artikkelen «Vår verdifulle dokumentarv» i Arkivert 2019/20. Du finner alle utgavene av Arkivert på: vestfoldmuseene.no/vestfoldarkivet/tidsskriftet-arkivert

Historiske foto

Historiske foto er spennende kilder i seg selv, og kan gi en ekstra dimensjon til både akademiske tekster, bokmanus og undervisningstimer. Mange av arkivene som overføres til Vestfoldarkivet, inneholder også fotografier. I noen er det få, i andre mange. Den utgaven av Arkivert som kommer ut i 2024, tar for seg nettopp Vestfoldmuseenes fotosamlinger og har blant annet en artikkel om foto i arkiver, skrevet av kollega Marit Slyngstad. Hun skriver at «fotografiene er en viktig del av arkivet, for bildene er lagt der av arkivskaper for en grunn» – og omtaler fotografiene som et «viktig supplement til arkivets stemme».

For den som skal bruke arkivene, kan bilder utfylle fortellingen – selvsagt med det samme kildekritiske blikket som for andre kilder. Fotografiene kan for eksempel vise bygninger og arbeidslokaler. Bilder av arbeidere som utfører sitt arbeid langs samlebåndet, kan si oss noe om utstyr og arbeidsforhold, promoteringsbilder viser hvilke produkter som ble laget, og portretter kan vise oss menneskene bak noen av navnene i arkivet. Bilder kombinert med tegninger, som ofte også befinner seg i arkivene, kan dessuten gi mulighet for rekonstruksjoner.

Vestfoldmuseenes fotosamling er stor, og mange bilder er ennå ikke ferdig ordnet og digitalisert. Men det jobbes jevnt og trutt med å tilgjengeliggjøre denne delen av kulturarven.

VESTFOLDMUSEENES FOTOGRAFIER: Ta en titt på Vestfoldmuseenes mange fotografier på nettsiden. Sjekk ut mediaarkiv.vestfoldmuseene.no/fotoweb Her finner du mye næringshistorie fra Vestfold, særlig hvalfangst og industri, men også reklame- og dokumentasjonsfoto, flyfoto og byprospekter, og portretter. FOTO: Tegnekontoret på Kaldnes mek. Verksted, 1947. Fotograf ukjent. Fra Slottsfjellsmuseets fotosamling.

En snarvei

Hvis du raskt vil få en oversikt over hvilke arkiver Vestfoldarkivet har, kan du gå inn på nettsiden til Vestfoldarkivet og klikke deg inn på «Våre arkiver». Her finner du blant annet siden «Digitale nettressurser», med lenker til Vestfoldarkivets publiserte arkivkataloger på Arkivportalen og publisert arkivmateriale på Digitalarkivet.

Direkte til snarveien? Gå inn på: vestfoldmuseene.no/vestfoldarkivet/digitale-arkivressurser

Kort oppsummert

Det vil nok alltid være en viss dose støv tilknyttet arkiv – både i billedlig og bokstavelig forstand. Derfor må av og til støvkluten frem (både fysisk og mentalt). Et av målene med denne teksten var å børste vekk det mentale støvet og vise at arkiv er så mye mer. At arkiv og dokumentasjonsforvaltning er temaer som har en plass i det offentlige ordskiftet (om vi vil unngå totalitære tendenser). Og at arkiv er noe mange flere faktisk kan ha stor glede (og ofte nytte) av å oppsøke.

I tillegg håper jeg at det har kommet tydelig frem at arkiver er unik og uerstattelig dokumentasjon, og at arkiver er viktige fordi de

- fremmer demokrati
- beskytter innbyggernes rettigheter
- er autorative informasjonskilder
- understøtter pålitelige og transparente administrative prosesser
- sikrer og bidrar til individets og fellesskapets hukommelse
- bedrer kunnskapen om samfunnet og spiller en vesentlig rolle i samfunnsutviklingen
- bedrer livskvaliteten

Referanser

Lover, forskrifter og utredninger

- Kongeriket Norges Grunnlov: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17/>
- lov om arkiv (arkivlova): <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-12-04-126>
- lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven): <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1967-02-10>
- lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova): <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-05-19-16>
- forskrift om offentlege arkiv: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-12-15-2105>
- arkivmeldinga: Meld. St. 7 (2012–2013): Arkiv www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-7-20122013/id707323/
- arkivlovutvalgets utredning: NOU 2019: 9 *Fra kalveskinn til datasjø*: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-9/id2639106/>

Litteratur

- Ansnes, Kari (2014): «Verdenserklæringen om arkiv – endelig på norsk», arkivarforeningen.no/verdenserklaeringen-om-arkiv-endelig-pa-norsk, publisert 15. september 2014.
- Arkivverket (2024, 14. juni): *Arkivstatistikken 2023*. www.arkivverket.no/nyheter/arkivstatistikken-2023
- Hagtvet, Bernt (2024): «Arkivene og sannheten – demokratiets bærebjelke eller diktaturets håndlanger?», *Aksess nr. 1 2024*, side 68–71, ABM-media AS
- Kjos Fonn, Birgitte (2023): «Arkivene som gullgruve for sakprosastudenter», *Aksess nr. 1 2023*, side 40–41, ABM-media AS
- Leer-Salvesen, Tarjei (2023): «Balladen om en neglisjert lov», www.aksess-tidsskrift.no/fordypning/173134, publisert 22. september 2023
- Meen, Heidi (2020): «Vår verdifulle dokumentarv» i *Arkivert 2019/20*, side 26–30, Vestfoldarkivet
- Nøstberg, Ingrid (2018): «Sektorbasert bevaring – Ny metodikk for bevaring av næringslivsarkiver», *Arkivert 2018*, side 28 –31, Vestfoldarkivet
- Slyngstad, Marit (2016): «Internasjonal klimaforskning i arkivet», *Arkivert 2016*, side 36–37, Vestfoldarkivet
- Slyngstad, Marit (2022): «Bevaringsvurderinger gir gevinst – eksempelet Alfred Andersen», *Arkivert 2022*, side 25–27, Vestfoldarkivet
- Slyngstad, Marit og Ingrid Nøstberg (2023): «Vestfoldarkivets første 25 år». Hentet 10. april fra vestfoldmuseene.no/vestfoldarkivet/vestfoldarkivets-forste-25-ar
- Statistisk sentralbyrå (u.å.): *Kulturstatistikk*. Hentet 7. juli 2024: www.ssb.no/kultur-og-fritid/kultur/kulturstatistikk
- Sundqvist, Anneli og Bjørn Bering (2024): *Arkiv*. Hentet 12. april 2024 fra <https://snl.no/arkiv>
- Torgnesskar, Per Olav (2012): «Fotojuss for arkiv, bibliotek og museum», ABM-skrift #72. <https://www.kulturdirektoratet.no/web/guest/vis-publikasjon/-/fotojuss-for-arkiv-bibliotek-og-museum>
- Øverengen, Einar (2022): «Demos, kratos og archeíon – arkiv som forutsetning for demokrati», *Aksess nr. 1 2022*, side 38–41, ABM-media AS

Sluttnoter

- ⁱ www.arkivverket.no/forvaltning-og-utvikling/ord-og-begreper.
- ⁱⁱ snl.no/proveniensprinsippet og no.wikipedia.org/wiki/Proveniensprinsippet.
- ⁱⁱⁱ www.arkivverket.no/veiledere-for-offentlig-sektor/veileder-for-arkivering-og-journalforing.
- ^{iv} www.kulturdirektoratet.no/norges-dokumentarv/register.
- ^v www.arkivverket.no/arkivutvikling/tall-og-data-statistikk/arkivstatistikken-amb.
- ^{vi} www.arkivverket.no/for-arkiveiere/arkiver-fra-privat-sektor/arkivverkets-bevaringsplan-for-privatarkiv.
- ^{vii} www.arkivverket.no/nyheter/skal-ta-vare-pa-mer-samisk-historie-ved-hjelp-av-bevaringsplan.
- ^{viii} www.arkivverket.no/for-arkivsektoren/arkivbeskrivelse/allment-arkivskjema.
- ^{ix} www.digitalarkivet.no/content/nytt-digitalarkiv.
- ^x vestfoldmuseene.no/vestfoldarkivet/vestfoldarkivets-forste-25-ar.
- ^{xi} Fylkestinget i Vestfold fylkeskommune 20. juni 1995: Fylkestingssak 025/95A.
- ^{xii} hvalfangstarkiver.no/kategori/om-arkivene/ (nettsiden fungerer ikke lenger like godt i alle nettlesere).